

Мр Драго Радовановић
Републички педагошки завод, Бања Лука
Подручна јединица, Бијељина

ГЛАСОВНЕ ПРОМЈЕНЕ - РАД У ПАРОВИМА У НАСТАВИ ГРАМАТИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Оријентациони модел рада у блок-часу

Резиме: Рад представља конкретан модел рада у паровима у настави граматике српског језика старијег узраста ученика (основне и средње школе). Пошто одређени парови раде исте задатке, у посебном кораку од њих могу да се формирају групе – ако се жели да постигне поливалентни облик наставног рада, па су наведене активности и за такав облик рада.

У раду су дати *наставни листићи, низ задатака објективног типа са рјешењима и приједлогом кључа за оцјењивање.*

Кључне ријечи: рад у паровима, поливалентни облик рада; гласовне промјене; једначење сугл. по звучности; једначење сугл. по мјесту или начину стварања; правила ијекавског изговора; јотовање, палатализација, сибиларизација, губљење сугласника, промјена гласа *л* у *о*, непостојано *а*, асимилација самогласника.

Наставни предмет: српски језик

Разред: девети

Наставна јединица: Гласовне промјене

(На сличан начин може се организовати рад и у оним разредима гдје су у програму заступљени ови наставни садржаји: 7. разред и 1. разред средње школе.)

Тип часа: систематизација градива (1. час) и провјеравање знања (2. час)

Циљ часа: систематизација знања о гласовним промјенама; примјена усвојених граматичких знања на књижевном тексту; стварање што повољније емоционалне климе и расположења за рад у паровима, развијање међусобног повјерења, толеранције и разумијевање партнера

Наставне методе: разговора, усменог излагања, рада са текстом, демонстрације, писаних радова

Наставна средства: припремљени задаци за рад у паровима; наставни листићи, уџбеник и билежница за 9. разред; графофолије

Главни кораци

1. час

1. Увођење ученика у наставну активност
2. Формирање парова и подјела задатака за рад у паровима
3. Рад у паровима
4. Извјештавање парова
5. Кратко понављање градива
6. Анализа тока рада

* Унеколико скраћена верзија реферата који је саопштен на 17. конгресу Савеза славистичких друштава Србије, Секција за наставу српског језика и књижевности – Сокобања, 19. септембра 2009. г.

*Организација и структура
наставне активности (ток рада)*

1. корак: Увођење ученика у наставну активност

Ученици су претходно обавијештени да понове наставне садржаје који ће се систематизовати на овом часу – гласовне промјене.

Пошто се многе гласовне промјене не могу да схвате без доброг познавања свих подјела гласова српског језика, у овом дијелу часа те подјеле гласова ће се укратко поновити:

- а) подјела гласова на вокале и консонанте,
- б) подјела сугласника по звучности,
- в) подјела сугласника по мјесту творбе и
- г) подјела консонаната по начину творбе.

Водитељ (наставник) истиче да ће се на овом часу систематизовати знања о гласовним промјенама и мотивише ученике за рад у паровима, подстичући њихову што већу активност. Рећи ће ученицима да ће данас бити одговорнији за резултате рада свог пара и своје резултате, јер ће се радити на нешто другачији и занимљивији начин, са више пажње и активности. Напоменуће се да ће се на другом часу провјерити усвојена знања путем низа задатака објективног типа.

2. корак: Формирање парова и подјела задатака за рад у паровима

На основу критеријума понуђених у педагошкој теорији (види: Вилотијевић, 1999, стр. 196 и Милијевић, 2000, стр. 239) у овом кораку формираће се парови (битан је хетероген састав парова с обзиром на познавање ових граматичких садржаја) и подијелити задаци за рад у паровима.

3. корак: Рад у паровима

Наставни садржаји парова који треба да се систематизују јесу следећи:

1. и 6. пар: замјена јата – основна правила, кратки јат иза *p* и испред *j*, *љ* и *o < л*; асимилација самогласника,

2, 7. и 12. пар: непостојано *a*; губљење сугласника,

3. и 8. пар: јотовање,

4. и 10. пар: једначење сугласника по мјесту творбе,

5. и 11. пар: сибиларизација,

9. и 14. пар: палатализација; *л > о* и

13. и 15. пар: асимилација сугласника по звучности.

Овдје су дати задаци за 15 парова - 30 ученика у одјељењу. У зависности од броја ученика у одјељењу, другачији је, наравно, број парова и њихови задаци.

Напомена: Од овако формираних парова, који раде исте задатке, могу лако да се формирају групе – као посебан корак, па би на тај начин била повећана дидактичко-

методичка вриједност часа: поливалентни облик наставног рада. У том случају би учење било активност у наведеним паровима, а презентација ријешених задатака групна.

Ученицима ће се дати кратко упутство како да раде у пару: сваки пар припрема одговоре – излагање о истим тезама које су дате на листићима или графофолији:

Тезе за рад – односе се на сваки пар:

- а) дефиниција гласовне промјене,
- б) навести по 3 примјера за дате гласовне промјене и
- в) навести по 2 примјера одступања (изузетка) за дату гласовну промјену – ако постоји.

Сваки пар ради самостално користећи се уџбеником и биљежницом (Ковачевић, 2003², стр. 51-57, Радовановић, 2003, стр. 35-41) и у свеску уписује одговоре на дате тезе – задатке. Припремајући се за извјештавање пред одјељењем, парови понављају научене садржаје и међусобно се преслишавају и договарају.

4. корак: **Извјештавање парова**

Водитељ води рачуна да оба партнера из пара учестују у излагању рјешења траженог задатка, као и они партнери из парова који су имали исти задатак – ради спречавања «социјалног љенчарења (social loafing)».

На табли ће водитељ записивати само оне примјере гдје парови не показују потребну сигурност, јер су гласовне промјене садржаји који су веома обимни па би се при записивању свих примјера изгубило пуно времена.

Води се заједничка расправа за све парове који су радили исте задатке.

5. корак: **Кратко понављање градива**

Резимираће се укратко наставни садржаји у цјелини и “водити скупна одељенска расправа” – уп. Вилотијевић, 1999, стр. 197.

6. корак: **Анализа тока рада**

Информацију о раду наставник ће добити на основу ученичких усмених одговора на сљедећа питања:

- а) Шта вам се посебно допало у овом начину рада? Зашто?
- б) Шта вам се није допало?
- в) Како сте се осјећали на овом часу?

2. час

Провјеравање знања – примјена усвојених знања

Прво ће наставник објаснити циљ провјеравања, а затим ће ученике упознати са садржајем задатака и дати упутства за рад.

Ученицима ће се подијелити припремљени наставни листићи – ученици ће сада радити индивидуално, како би наставник имао увид у ученичку појединачну усвојеност наставних садржаја. Сви ученици имају исти садржај наставног листића. Наставни листићи су довољне величине тако да у њима осим одломка књижевног текста буде простора и за постављени захтјев ученицима и за ученичка рјешења – овдје је дато овако због уштеде простора.

Потребно је да се нађе репрезентативан одломак књижевног текста (или разговорног језика) у коме има довољно примјера гласовних промјена потребних за један низ задатака објективног типа.

Наставни листић

Иза мене се, под блиједом мутном свјетлошћу, шири Радмањско поље, и сви брежуљци, и равнице доље до Козаре, над којом се, као и обично ујесен¹, бијаху наднијели мрачни, згуснути, при дну загасито плавичасти облаци.

Преда мном се, опет планинском долином, окруженом са свију страна брдима, расула сијераста магла, па се, с ове стране до мене, бјеласа, и каткад на површини лагано залелуја. То је она тешка, јесенска магла која једног јутра ненадано осване, и коју, истом кад подобро застуди, љути зимски вјетрови у страшном урлику распрше и некуд далеко, далеко пред собом отјерају.

Петар Кочић, *Кроз маглу* – мало адаптирано

У наведеном одломку књижевног текста препознај гласовне промјене, а затим те ријечи препиши на предвиђено мјесто у табели. Неке ћеш ријечи из одломка написати на више мјеста, јер је у њима више гласовних промјена:

- I. 1) замјена јата – ијекавски изговор²: _____ ;
_____ ;
2) непостојано *a*: _____ ;
3) јотовање: _____ ;
4) једначење сугл. по мјесту творбе: _____ ;
5) сибиларизација: _____ ;
6) палатализација: _____ ;
7) асимилација сугл. по звучности: _____ и
8) губљење сугласника: _____ .

II. 1) Ријеч из одломка текста СВИЈУ напиши у њеном обичном облику генитива множине: _____ .

2) Напиши име женског лика који је портретисан у овој Кочићевој причи:

_____ .

Квалитативну анализу ученичких постигнутих резултата урадиће наставник послједје часа.

¹ Израз је преузет из читанке (Читанка, 2001, стр. 15), иако је ортографско рјешење другачије (уп. Дешић, 1998, стр. 107).

² У програму за старији узраст основне школе у Републици Српској нема довољно садржаја о *рефлексу јата* – види: План и програм за основну школу (1993, 2002). Интернет адреса: http://www.rpz-rs.org./OS/sr/Of/00127_2060727120526_Srpski_jezik.doc. Очитано: 15. септембра 2009. г. Требало би да ученици, осим основних правила о замјени јата у ијекавском изговору (дуги јат > *ије*, кратки јат > *је*), усвоје и замјену кратког јата иза *p* (тип *старјешина* : *брегови*, *рјечник*) и испред *j* (*сијати*), *љ* (*бљџжити*) и *о* < *л* (*хтио* : *хтјела*, *хтјело*, ...).

ПРИЛОЗИ

Овдје се дају рјешења наставног листића (а) и приједлог кључа за оцјењивање (б).

а) Рјешења

	Бодови
1) замјена јата: блиједом, свјетлошћу, брежуљци, доље, бијаху, наднијели, сијераста ³ , бјеласа, вјетрови и отјерају;	10 x 3 б. = 30 б.
2) непостојано <i>a</i> : преда и са – уп. Стевановић (1975), 146-148; уч. на овом узрасту не усвајају садржаје алтернације неп. <i>a/ø</i> ;	2 x 3 б. = 6 б.
3) јотовање: свјетлошћу, Радмањско (творбена основа + <i>-jB⁴</i> + <i>-ско</i> : Радмановић < Радман + <i>-ов-</i> + <i>-ић</i> ; уп. Бања Лука; Никољдан, Ивањдан), поље ⁵ , доље и окруженом ⁶ ;	5 x 3 б. = 15 б.
4) једначење сугл. по мјесту творбе: свјетлошћу;	1 x 3 б. = 3 б.
5) сибиларизација: брежуљци и облаци;	2 x 2 б. = 4
6) палатализација: брежуљци (према <i>брежуљак</i> < <i>брег</i> + <i>-јуљ</i> + <i>ък⁷</i>), плавичасти ⁸ , распрше ⁹ , мрачни ¹⁰ , површини ¹¹ и страшном;	6 x 3 б. = 18 б.
7) једн. сугл. по звучности: згуснути, расула, каткад, распрше, тешка и отјерају (према <i>од-тјерати</i>) – уп. Клајн (2002), 264;	6 x 2 б. = 12 б.
8) губљење сугласника: расула (<i>расути</i> < <i>рассути</i> < <i>разсути</i>) и отјерају (према <i>отјерати</i> < <i>оттјерати</i> < <i>од-тјерати</i>).	2 x 3 б. = 6 б.
II. 1) свих;	3
2) Марушка (Регодина).	3

б) Приједлог кључа за оцјењивање¹²

Освојено бодова	Оцјена
до 28	недовољан (1)
29 – 44	довољан (2)
45 – 64	добар (3)
65 – 84	врло добар (4)
85 – 100	одличан (5)

³ Речник МС (1973), стр. 756а и б.

⁴ Стевановић (1975), стр. 136.

⁵ Бошковић (1968), стр. 89 и 91: “ ... ст. сл. *pol'e*, буг. *поле*, мак. *поле*, с. хрв. *поље*, словен. *polje*, рус. *поле*, укр. *поле*, белорус. *поле*, чеш. *pole*, слов. *pole*, пољ. *pole*, г. л. *polo*, д. л. *polo*” и Белић (1976), стр. 125.

⁶ Од именице је настао глагол: *круг* – *кружити* < *круг-и-ти*, *кружим*; *окружити*, *окружим* ... *окруже*. Уп. Стевановић (1975), стр. 126: «*јуначина*, *јуначић*, ... *дружина*, ..., *кружић*, *кружити*, ..., *осиромашити* (према *сиромаш*)». Уп. још Skok (1972), стр. 213b – 214a: “Denominal (faktiv) на *-iti*, *kružiti*, *kružim* (i drugim slavinama). ... Vrlo često s prefiskom *o-* као u većini slavina, jer se *o-* спаја s predodžbom “*okolo*” : *okrug* (prevedenica) ”arrondisse.

Гледано из угла ученика у овом гл. придјеву трпном, који је употријебљен као придјев (*окружен-ом*), извршено је јотовање, јер је у тој категорији тако и у њиховом уџбенику (уп. Ковачевић, 2003², 54).

И међу нашим познатим лингвистима нема слагања о извршеној гласовној промјени у компаративу придјева чија се основа завршава на *k*, *z* и *x* – Белић (1976), 123: јотовање (тако је и у ученичком уџбенику за 7. разред), а Стевановић (1975), 127: палатализација.

⁷ Skok (1971), стр. 210а. Уп. Белић (1976), стр. 113.

У ученичким уџбеницима за основну школу у Републици Српској (уп. Ковачевић, 2003², 52-53) не дају се примјери палатализације у вези са *j* (уп. Белић, 1976, 111 и Стевановић, 1975, 124), па ће ученици ове примјере, вјероватно, навести у јотовању. Наставник ће одлучити да ли ће им то прихватити.

⁸ Уп. Skok (1972), стр. 448а: ” ... На *-ast modrast* = обичније на *-ikast* (upog. *šupljikast*) *modrikast* = на *-jast modričast*, на *-jav modričav*”. Уп. још Речник МС (1971), стр. 445б и 447а.

⁹ Vuković (1974), стр. 162: “Danas *č, ž, š* iz prve palatalizacije, na jednoj, iz jotovanja, na drugoj strani, možemo razlikovati po trećem licu plurala: рећем ... реку, али плаћем ... плаћу – *i sl.*”. Уп. Речник МС (1973), 275а: прхати, пршем *несвр.* и *уч.* према прхнути¹ ... и 437б: распршити, распршим *сврши*. Уп. још Правопис (1960), стр.

644б: *прхати, пршем* (...; т. викати) и 662б: *распршити, распршим* (распршати; т. доделити) и *распршати, распршам* (расути, разбацати, разагнати; т. дочарати) – акценти нису дати због техничких разлога.

На основу свега изнесеног може се закључити да ријеч из наведеног Кочићевог текста РАСПРШЕ у презенту има промјену *распрши-им ... распрши-е* (т. додијел-им ... додијел-е), а не *распрши-м ... распрши-ју* (т. дочара-м ... дочараја-ју).

Види: Клајн (2002), стр. 278; Белић (1976), стр. 113: “Овамо долазе наставци као [...] -*ити* (глагол. наст.) итд.: [...], *служити* итд.” и Vuković (1974), str. 144: „ispred nastavka *i* i u prezentskoj i u infinitivnoj osnovi: ložim - ložiti, mičim - mičiti, bježim - bježati, dušim - udušiti (usporedi log, muka, duh, bijeg)“. Слично је творен (грађен) и анализирани глагол: *распршити < распрхити < распрхити*.

¹⁰ Белић (1976), стр. 113 и Vuković (1974), стр. 145.

¹¹ Уп. Vuković (1974), стр. 145 и Белић (1976), стр. 113

¹² Уп. Радовановић (2004).

ЛИТЕРАТУРА

1. Белић, А. (1976). Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика. Београд: Научна књига.
2. Белић, А. (1973). Историја српскохрватског језика, књ. II, св.2: Речи са конјугацијом. Београд: Научна књига.
3. Бошкових, Р. (1968). Основи упоредне граматике словенских језика I, Фонетика. Београд: Научна књига.
4. Bugarski, R. (1991). Uvod u opštu lingvistiku, II izdanje. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika.
5. Вилотијевић, М. (1999). Дидактика 3. Организација наставе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Учитељски факултет.
6. Vuković, J. (1974). Istorija srpskohrvatskog jezika I, Uvod i fonetika. Beograd: Naučna knjiga.
7. Дешић, М. (1998). Правопис српског језика: приручник за школе, 3. издање. Земун: Нијанса.
8. Ивић, И., Пешикан, А., Јанковић, С. и Кијевчанин, С. (1997). Активно учење: приручник за примену активних метода наставе/учења. Београд: Институт за психологију.
9. Клајн, И. (2002). Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
10. Ковачевић, М. (2003¹). Српски језик и српски језици. Београд: СКЗ – БИГЗ.
11. Ковачевић М., Савић, Б. (2003²). Српски језик и култура изражавања за 9. разред основне школе. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
12. Кочић, П. (2005). Мрачајски прото. Београд: Политика – Народна књига.
13. Милијевић, С. (2000). *Могућност примјене рада у интерактивном учењу путем радионичке активности*. У књизи: Интерактивно учење II (стр. 235 – 258). Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске.
14. Наставни план и програм за основну школу (1993). Пале: Министарство образовања, науке и културе.
15. Наставни план и програм за основну школу (2002). Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
16. Николић, М. (2000). Обратни речник српског језика. Београд.
17. Правопис српскохрватског књижевног језика (1960). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
18. Радовановић, Д., Лаловић, Р. (2003). Биљежница уз уџбеник Српски језик и култура изражавања за 9. разред основне школе. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
19. Радовановић, Д. (2004). Тестови знања из српског језика за 9. разред основне школе. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
20. Речник српскохрватског књижевног језика, 4. том (1971). Нови Сад: Матица српска.
21. Речник српскохрватског књижевног језика, 5. том (1973). Нови Сад: Матица српска.
22. Skok, P. (1971). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, tom 1. Zagreb: JAZU.
23. Skok, P. (1972). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, tom 2. Zagreb: JAZU.
24. Стевановић, М. (1975). Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) I, Увод, фонетика, морфологија, 3. издање. Београд: Научна књига.
25. Сузић, Н. и сарадници (1999). Интерактивно учење. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске – Уницеф.
26. Шекара, Ј., Личина, С., Стефановић, С. и Гаковић, В. (2001). Читанка за осми разред основне школе. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.